

9. Kumaravadivelu, B. Critical language pedagogy: a postmethod perspective on English language teaching / B. Kumaravadivelu // World Engl. – 2003. – Vol. 22, № 4. – P. 539–550.

10. Brown, H. D. English language teaching in the "Post-method" era: toward better diagnosis, treatment, and assessment / H. D. Brown // Methodology in language teaching: an anthology of current practice / ed.: J. C. Richards, W. A. Renandya. – New York, 2002. – P. 9–18.

11. Bell, D. M. Do teachers think that methods are dead? / D. M. Bell // J. of Engl. Lang. Teaching. – 2007. – Vol. 61, № 2. – P. 135–143.

12. Шкапенко, Т. М. Посткоммуникативная методика в обучении иностранным языкам / Т. М. Шкапенко, Е. В. Зубрицкая, П. Ф. Макарова // Изв. Балт. гос. акад. рыбопромышленного флота. – 2019 – №3 – С. 115–120.

13. Акимжан, А. Элементарный метод обучения иностранным языкам / А. Акимжан // Мир человека в пространстве языка : сб. ст. / Ин-т иностр. яз. (г. Санкт-Петербург) [и др.] ; отв. сост.: М. В. Пименова, О. Н. Морозова, К. Т. Утегенова. – СПб., 2017. – С. 314–319. – (Концептуальный и лингвальный миры; вып. 13).

14. Методика преподавания русского языка как иностранного / VII Междунар. конгр. преподавателей рус. яз. и лит. ; [О. Д. Митрофанова, В. Г. Костомаров]. – М. : Рус. яз., 1990. – 268 с.

15. Лебединский, С. И. Стратегическая теория овладения русским языком как иностранным и стратегии обучения / С. И. Лебединский. – Минск : БГУ, 2019. – 423 с.

КАТЭГАРЫЗАЦЫЯ ЭМОЦЫЙ І ПАЧУЦЦЯЎ У МОЎНАЙ МАДЭЛІ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

В. Ю. Шыманская

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка,
вул. Савецкая, 18, 220030, г. Мінск, Беларусь, shymans@bspu.by*

У артыкуле вызначаюцца межы паняццяў “эмоцыі” і “пачуцці” і іх суадносіны ў навукавай і моўнай карціне свету беларусаў. Выяўляецца спецыфіка іх спалучальнасці і канатацыйнай афарбоўкі на матэрыяле сучасных слоўнікаў і Нацыянальнага корпусу беларускай мовы. Наяўнасць і праяўленне эмоцый у большасці выпадкаў характарызуецца негатыўна, пачуцці і думкі лічацца станоўчымі і дазволенымі. Апазіцыя станоўчай і адмоўнай ацэнкі пачуццяў, думак і эмоцый грунтуецца на дыялектычнай супярэчнасці непадушаднасці і кантролю. Гэтая апазіцыя выяўляецца ў семантычнай спалучальнасці слоў і ў граматычнай катэгорыі ліку. Вывадзі даследавання маюць значэнне для сучаснай лінгвістыкі эмоцый, а таксама маніфестуюць шляхі забеспячэння псіхалагічнай устойлівасці і бяспекі асобы ў сучасным грамадстве.

Ключавыя словы: эмоцыі; пачуцці; унутраны свет чалавека; лінгвістыка эмоцый; псіхалінгвістыка.

CATEGORIZATION OF EMOTIONS AND FEELINGS IN THE NATURAL LANGUAGE METAPHYSICS OF BELARUSIANS

O. Shymanskaya

*Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank,
Savetskaya str., 18, 220030, Minsk, Republic of Belarus
Corresponding author: shymans@bspu.by*

The article defines the concepts of emotions and feelings and their correlation in the scientific and linguistic picture of the world of Belarusians. The specificity of their compatibility and connotative coloring is revealed on the basis of modern dictionaries and the National corpus of the Belarusian language. The presence and manifestation of emotions in most cases is characterized negatively, while feelings and thoughts are considered allowed and appreciated. Positive evaluation of feelings and thoughts opposed to negative evaluation of emotions is based on the dialectical contradiction of control and loss of control. This opposition is manifested in various collocations as well as in the grammatical category of number. The findings of the study are relevant to the modern linguistics of emotions. They also can contribute to better psychological awareness and emotional stability and safety of a person in modern society.

Key words: emotions; feelings; internal world; linguistics of emotions; psycholinguistics.

Вывучэнне лінгвістычнага прадстаўлення эмацыянальнай сферы чалавека не страчвае сваёй актуальнасці ў сувязі з антрапацэнтрычным характарам моўнай мадэлі свету. Сёння лінгвістыка эмоцый нават вылучаецца ў асобную галіну псіхалінгвістыкі, а яе дасягненні набываюць асаблівае значэнне для сацыяльных практык, бізнесу і адукацыі. У айчынным мовазнаўстве пытаннямі псіхалінгвістыкі займаюцца А. П. Кліменка, В. А. Маслава, І. А. Бубнова. На сучасным этапе найбольш важным з’яўляецца распрацоўка пытанняў моўнай катэгарызацыі пачуццяў і эмоцый і апісанне “варыятыўных магчымасцей іх вербалізацыі з улікам разнастайных інтэнцый камунікантаў” [1, с. 64].

Вызначэнне межаў паняццяў “эмоцыі” і “пачуцці” ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, а таксама выяўленне спецыфікі спалучальнасці і канатацыйнай афарбоўкі гэтых слоў на матэрыяле сучасных слоўнікаў і Нацыянальнага корпусу беларускай мовы з’яўляецца мэтай дадзенага артыкула.

Складанасць размежавання паняццяў эмоцый і пачуццяў канстатуецца ў межах псіхалогіі, сацыялогіі і лінгвістыкі, тым не менш на снове абагульнення асноўных вывадаў названых навук, а таксама супастаўляльнага аналізу слоўнікавых азначэнняў, можна вылучыць пэўныя прыкметы і паводле іх размежаваць гэтыя паняцці, а таксама сфармуляваць класіфікацыю, якая дазволіць структураваць сферу ўнутранага свету чалавека, выкарыстоўваючы першасныя (неметафарычныя) намінацыі яе з’яў.

Пачуцці з’яўляюцца відам эмацыянальна-волевых парцэсаў і адносяцца да псіхічных працэсаў разам з уяўленнем, мысленнем, маўленнем, памяццю і іншымі функцыямі нервовай сістэмы [2, с. 19]. Псіхічныя станы валодаюць іерархічнай структурай і могуць быць прадстаўлены на фізічным, псіхафізіялагічным, псіхалагічным і сацыяльна-псіхалагічным узроўнях [3, с. 87].

Зварот да акадэмічных азначэнняў разглядаемых паняццяў з пазіцыі псіхалогіі выяўляе сінанімічнасць паняццяў “эмоцыі” і “пачуцці” супрацьстаўленне іх афектам. Так, афект вызначаецца як “моцная кароткачасовая рэакцыя эмацыянальнага характару, якая суправаджаецца зменамі ў фізіялагічным стане” [4]. Гэта, як правіла, імгненная рэакцыя на нечаканую сітуацыю, непадуладная кантролю, падобная да інстынктаў. Эмоцыі – гэта “псіхічныя працэсы і станы, якія адлюстроўваюць суб’ектыўную ацэнку і адносіны” [4], яны больш працяглыя па часе і могуць вылікацца не абавязкова самой падзеяй, але ўспамінам пра яе.

Суб’ектыўнае адлюстраванне асобай дадзенай сітуацыі ў пэўны прамежак часу яшчэ называецца псіхічным станам, такія станы могуць выяўляцца як на фізічным узроўні, так і на сацыяльна-псіхалагічным – у зносінах. Асобную групу ў сферы ўнутранага свету чалавека прадстаўляюць псіхічныя ўласцівасці асобы (накіраванасць, тэмперамент, характар, здольнасці), аднак такія ўстойлівыя рысы асобы ў дадзеным артыкуле разглядацца не будуць. У энцыклапедычным артыкуле [4] азначэння пачуццям не даецца, але прыводзіцца адсылка да артыкулаў пра эмоцыі і афекты.

На перажыванне эмоцый уплывае “інтэрпрэтацыя і моўнае абазначэнне эмацыянальных станаў” [4]; развіццё эмоцый чалавека ў жыцці заключаецца ў іх дыферэнцыяцыі, ускладненні, адасабленні ад цялесных рэакцый і спалучэнні з пазнавальнымі працэсамі. Здольнасць вызначаць, разумець і выкарыстоўваць эмоцыі (кіраваць імі) сведчыць пра наяўнасць эмацыянальнага інтэлекту [4].

На падставе абагульнення разгледжаных азначэнняў можна канстатаваць, што ў навуковай карціне свету афекты супрацьстаўляюцца эмоцыям і пачуццям на падставе працягласці і ўсвядомленасці (кантролю). Важнасць адмежавання ўсвядомленых і неўсвядомленых станаў падмацоўвае той факт, што ў заканадаўстве некаторых краін можа быць прадугледжана змякчэнне прысуду асобам, якія ажыццявілі крымінальныя ўчынкі ў стане афекту.

Аналіз азначэнняў разглядаемых паняццяў у тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы [5] выяўляе прыкладна такую ж карціну. Афект вызначаецца як “праяўленне моцнага нервовага ўзрушэння”: *у стане афекту, забіць у афекце*. Эмоцыя атаясамліваецца з пачуццём нават у самім лексікаграфічным апісанні: *эмоцыя – гэта пачуццё, перажыванне чалавека*. Таксама эмоцыяй называецца знешняе праяўленне пачуццяў: *эмоцыя радасці, эмоцыя гневу*. Пры тым што пачуцці і эмоцыі атаясамліваюцца, у мове больш распаўсюджана слова пачуцці, што пацвярджаецца наяўнасцю ў яго чатырох значэнняў (чацвёртае з’яўляецца метанімічным, яго мы не прыводзім): 1. Псіхічныя працэсы перажывання чалавекам сваіх адносін да навакольнага свету. 2. Псіхічны стан або фізічнае адчуванне чалавека. 3. Знешняе праяўленне душэўнага пад’ёму, усхваляванасці [5].

У моўнай мадэлі свету слова *афекты* ўжываецца не так шырока, а апазіцыя ўсвядомленасці і неўсвядомленасці рэалізуецца праз бінарную апазіцыю “эмоцыі – пачуцці”. Суадносіны паняццяў эмоцый і пачуццяў у навуковай і моўнай карціне свету можна прадставіць наступным чынам:

Табліца

Суадносіны паняццяў афект, эмоцыі, пачуцці ў навуковай і моўнай карціне свету беларусаў

<i>Карціна свету</i>	<i>Эмацыйныя станы</i>		
	<i>Некантралюемыя</i>	<i>Усвядомленыя</i>	
<i>Навуковая</i>	<i>афекты</i>	<i>эмоцыі</i>	<i>пачуцці</i>
<i>Моўная</i>	<i>афект</i>	<i>эмоцыі</i>	<i>пачуцці</i>

Можна заключыць, што ў моўнай мадэлі свету эмоцыі набліжаюцца да афектаў, аднак звязаны з ацэнкай сітуацыі як станоўчай і пажаданай ці адмоўнай і непажаданай. Пачуцці, у сваю чаргу, канцэптуюцца як працяглы, сталы працэс, які характарызуецца ўсведамленнем адносінаў да пэўнага чалавека ці з’явы.

Аналіз выбаркі з Нацыянальнага корпусу беларускай мовы [6] паказвае, што катэгарызацыя эмоцый, пачуццяў і думак у моўнай мадэлі свету беларусаў адпавядае аб’ектыўным прыметам названых паняццяў у навуко-

вай карціне свету. Пры гэтым думкі і пачуцці як усвядомленыя перажыванні супрацьпастаўляюцца эмоцыям як некантралюемым рэакцыям. Менавіта таму і самі эмоцыі, і іх праяўленне ў большасці выпадкаў характарызуюцца негатыўна, у той час як пачуцці і думкі лічацца станоўчымі і дазволенымі.

Аналіз выбаркі з тэкстаў Нацыянальнага корпусу, што ў 55% выпадкаў праяўленне і наяўнасць эмоцый характарызуецца негатыўна, у 35% выпадкаў эмоцыі і іх апісанне маюць станоўчую канатацыю, у 10% выпадкаў канатацыя нейтральная. Спалучальнасць слова *эмоцыі* выяўляе спектр ацэнак, уласцівых для моўнай мадэлі свету: *сцішыць лавіну эмоцый, не давай волю эмоцыям, кіраваць і стрымліваць эмоцыі, не паддавацца першым эмоцыям, хопіць эмоцый, без лішніх эмоцый, хаваць эмоцыі*. Відавочна, што асуджаецца не столькі наяўнасць эмоцый, што было б нелагічным пры немагчымасці іх кантраляваць, а менавіта іх праяўленне ў фізічным і сацыяльна-псіхалагічным плане. Вельмі рэдка сустракаюцца кантэксты са станоўчай канатацыяй: *час благаславёных эмоцый, канцэнтрацыя розуму і эмоцый, даў яму новую эмоцыю*.

У выбарцы са словам *пачуццё* карціна адваротная: пераважная большасць кантэкстаў сведчыць пра станоўчую ацэнку наяўнасці і праяўлення пачуццяў: *радаснае пачуццё, пачуццё выкананага абавязку, ні з чым не параўнальнае пачуццё, пачуццё годнасці, пачуццё меры, нязведанае добрае пачуццё*. Прыкладна аднолькавы працэнт (менш за палову ад агульнай колькасці) кантэкстаў з нейтральнай і негатыўнай канатацыяй: *прыкрае пачуццё, ганёбнае пачуццё, новае пачуццё*. Даволі часта пачуцці апісваюцца канкрэтна, называючы ці эмацыйны стан, ці сацыяльную пазіцыю: *пачуццё дружбы, пачуццё радасці, пачуццё крыміналу, пачуццё абурэння, пачуццё этнічнай салідарнасці, пачуццё перавагі, пачуццё няшчоты і страсці*.

Можна канстатаваць наяўнасць наступнай карэляцыі: калі ўжываецца слова *эмоцыі* (ці нават *пачуцці*), але самі эмоцыі не называюцца (няма залежных слоў, якія раскрываюць семантыку), гаворка ідзе пра непадуладныя кантролю эмоцыі, афекты. Можна сказаць “мяне перапаўняюць эмоцыі”, якія часта цяжка назваць. Калі ж эмоцыя называецца – абурэннем, захапленнем, радасцю – яна пераходзіць у катэгорыю пачуццяў. Згодна з сучаснымі тэхнікамі кіравання эмоцыямі можна сцвярджаць, што некантралюемая эмоцыя, якую вызначылі і назвалі, пераходзіць у катэгорыю ўсвядомленых – а значыць, становіцца пачуццём – эмоцыяй, прапушчанай праз розум і свядомасць.

Калі пачуцці называюцца, нават у выпадку з дыстрыбуцыяй слова *эмоцыі*, – яны ацэньваюцца як падуладныя кантролю і пазбаўляюцца негатыўнай канатацыі. Да гэтай высновы не адносіцца сінекдахічнае значэнне слова *пачуцці* ‘прыязнасць’. Прыведзеныя прыклады сведчаць пра тое, што пакідаючы сферу непадуладнасці кантролю, эмоцыі, што эвалюцыянуюць у пачуцці і думкі, ужо не табуіруюцца грамадствам і могуць выяўляцца і выказвацца.

У межах аднаго сказа ў словазлучэннях суседства слоў *эмоцыі* і *думкі* амаль не сустракаецца, а вось спалучэнне *пачуцці* і *думкі* – даволі частае, што ілюструе іх канцэптуальную блізкасць. Слова *думкі* ўжываецца даволі часта ў спалучэннях са словамі *пачуцці*, *жаданні*, *адносіны*, што сведчыць пра аб'ядненне названых канцэптаў у агульны фрэйм усвядомленых і кантралюемых працэсаў: *думкі і адносіны, свае думкі і настроі, пачуцці і думкі, жаданні і думкі, ніякіх ні думак, ні жаданняў*.

Апазіцыя станоўчай і адмоўнай ацэнкі пачуццяў, думак і эмоцый грунтуецца на дыялектычнай супярэчнасці непадуладнасці і кантролю. Гэтая апазіцыя выяўляецца не толькі ў семантычнай спалучальнасці слоў, пра якую было сказана вышэй, але і ў граматычнай катэгорыі ліку. Як сведчыць выбарка са словамі *думка, пачуццё, эмоцыя* (і іх словаформамі), слова *эмоцыі* ў большасці выпадакаў ужываецца ў форме множнага ліку, *пачуцці* і *думкі* – у формах як множнага, так і адзіночнага ліку: *клубок эмоцый, стрэсавыя эмоцыі, ва ўладзе эмоцый, патаемныя пачуцці, трывалыя пачуцці, роўныя пачуцці, захапіла пачуццё, мучыла пачуццё, святое пачуццё, дзіцячае пачуццё, назойліва-прыкрае пачуццё*.

Для больш дакладнай ілюстрацыі ўказанай асаблівасці звернемся да выбаркі спалучэнняў мадэлі *нейкі + N*, дзе *N* – словы *эмоцыя, пачуццё* ці *думка*. Спалучэнне *нейкія эмоцыі* ва ўсіх выпадках ужытае ў форме множнага ліку, форм адзіночнага ліку не выяўлена. Спалучэнні *нейкія думкі* і *нейкая думка* сустракаюцца аднолькава часта, у той час як *нейкае пачуццё* прыводзіцца ў адным кантэксце, спалучэнняў *нейкія пачуцці* не выяўлена. Гэта сведчыць пра тое, што катэгорыя невядомага і непадуладнага кантролю ўзмацняецца катэгорыяй множнага ліку.

У кантэкстах са словам *думкі* ў множным ліку пераважае семантыка непадуладнасці, у словазлучэннях сустракаюцца словы *ўсякія, неслухмяныя, няясныя, нейкія, патаемныя, бязладныя*. Кантэкстаў са словам *эмоцыя* ў адзіночным ліку вельмі мала, і іх аналіз паказвае, што *эмоцыя* ў такіх выпадках бачыцца ўсвядомленай, называецца ці функцыянальна ацэньваецца (катэгарыяльна адпавядае пачуццям ці думкам): *зайздрасць – эмоцыя несвабоды; перад боем – эмоцыя: бягу галёпам; эмоцыя замінала думаць*.

Метафарычная праекцыя, якая з'яўляецца архетыпам дадзенага пераносу, анталогічна прадстаўляе наплыў эмоцый як атаку ворагаў. Калі ворагаў шмат, з імі даволі складана змагацца, адасабленне ворагаў па адным робіць магчымым перамогу над імі. Пошук кантэкстаў са словам *вораг* выяўляе, што ў 90 % выпадкаў гэтае слова ўжываецца ў форме адзіночнага ліку. Рэпрэзентацыя непажаданай з'явы ў выглядзе нечага адзінкавага (нават калі слова *вораг* з'яўляецца зборным паняццем) дапамагае чалавеку атрымаць адчуванне кантролю, магчымасці кіраваць і перамагаць.

Запыт адносна спалучэння *няясны* + N выяўляе такую самую карціну: *ня-яснае пачуццё* – адзін выпадак, *няясная думка* – сем выпадкаў (2 у множным ліку, 5 у адзіночным). Адсюль можна зрабіць выснову, што калі пэўны стан з’яўляецца няясным, некіруемым – ён, як правіла, катэгарызуецца як эмоцыя і ўжываецца ў форме множнага ліку, што функцыянальна ўзмацняе катэгорыю непадуладнасці кантролю. Калі ж пэўны стан з’яўляецца ўсвядомленым, прапускаецца праз розум, яго катэгарызацыя адбываецца ўжо ў межах сферы пачуццяў і думак, граматычная форма адзіночнага ліку сустракаецца часцей.

Такім чынам, на падставе прааналізаванага матэрыялу можна зрабіць наступныя высновы. У моўнай мадэлі свету беларусаў эмоцыі як непадуладныя кантролю супрацьпастаўляюцца пачуццям і думкам. Наяўнасць і знешняе праяўленне эмоцый не ўхваляецца, лічыцца, што эмоцыі трэба кантраляваць і хаваць. Усвядомленая эмоцыя, у сваю чаргу, эвалюцыянуе ў катэгорыю пачуццяў, наяўнасць і праяўленне якіх ужо не з’яўляецца непажаданым, што адлюстроўваецца ў перавазе становай канатацыі спалучэнняў з гэтым словам. Бінарная апазіцыя некіруемасці і падуладнасці кантролю знаходзіць адлюстраванне ў супрацьпастаўленні эмоцый як мноства (форма множнага ліку) і пачуццяў як адзінкавых сутнасцей, якія можна перамагаць.

У прагматычным і тэрапеўтычным плане вывады даследавання маніфестуюць шляхі забеспячэння псіхалагічнай устойлівасці і бяспекі асобы: для таго, каб чалавек лепш зразумеў свае эмоцыі і навучыўся імі кіраваць, неабходна, у першую чаргу, пашыраць слоўніковы запас – дыяпазон сродкаў, з дапамогай якіх можна вычляняць з “клубка эмоцый” асобнае пачуццё, а затым – навучыцца называць і апісваць свае пачуцці, замест таго, каб проста дэманстраваць эмоцыі (на фізічным узроўні). Уключэнне свядомай ацэнкі будзе садзейнічаць фарміраванню псіхалагічнай сталасці, стабільнасці і спрыяць удасканаленню эмацыянальнага інтэлекту.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Ионова, С.В. Смешанные эмоции: к вопросу о лингвистической репрезентации и метаязыке описания / С.В. Ионова, А.А. Штеба // Вопросы психолингвистики. – 2 (40), 2019. – С. 63–81.
2. Столяренко, Л.Д. Основы психологии / Л.Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 736 с.
3. Общая психология: учебник / под ред. Р.Х.Тугушева, Е.И. Гарбера. – М.: Изд-во ЭСМО, 2006. – 560 с.
4. Леонтьев, Д.А. Эмоции / Д.А. Леонтьев // Большая российская энциклопедия. – Том 35. – Москва, 2017. – С. 371–372.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.
6. Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://bnkorus.info/> – Дата доступу: 09.10.2021.

Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (№ ДР 20211211).